

KÓS KÁROLY VITÁJA

Okos dolog-e olyasmit kikaparni a múltból, ami régen meghaladott, s esetleg árnyat vet a ma méltán ünnepeltre? Helyes-e felidézni egy elfelejtett ütközést irodalmi életünk hősei közt, a személyeskedésig menő s túlzásaiban igazságtalan vitát, amelyről ma már senki sem tud? Gaál Gábor egy esetből kifolyólag megszólta az *Erdélyi Helikont*, mire Kós Károly bőszen visszavágott, s most már Gaál is elvetette a sulykot. A személyi részt, a kölcsönös sértegetéseket talán hagyjuk is el, sokkal közelebb kerültek később egymáshoz, semhogy az egyszer megtörténtet komolyan vegyüek. Gaál első cikke azonban, a teljes névvel jegyzett *Markovits Rodion és az Erdélyi Helikon* (Korunk, 1929. 9.), akárcsak Kós válaszcikke, az „Észrevételek“-rovatba rejtett A „Korunk“ *megint epéskedik* (Erdélyi Helikon, 1929. 10.), valójában két folyóirat, sőt két irodalompolitika, s még ezen is túl két politikai magatartás szembejutását jelképezte, s ha sikerül a pamflet és szatira stílusgörbéi mögül az elvi lényeg kibontanunk, bizonyára nemcsak művelődéstörténetileg válunk közhasznúvá, hanem talán még a két ellenfél adáz tusájának feloldásával a kialakuló párhuzamosságot, majd az elmaradhatatlanul bekövetkező egymásratalálást is törvényszerűbbnek ítéelhetjük meg. Különben is: sorsunk kíméljen meg mindigre a bágyasztó szélcsendtől, s ajándékozzon meg bőségesen vitával, véleménycserével, eszmepárbajjal. Ez éltette, vitte előbbre szellemi életünket a múltban is, és bizonyára új s újabb értékeket fedezhetünk fel, valahányszor a konfliktusok drámái bonyoldalmain áthatolva eljutunk egy-egy időszak és helyzet rejtvényeinek megfejtéséig.

Egyszerűen az történt, hogy Markovits Rodionnak, a *Szibériai garnizon* kollektív riporterének beválasztása a marosvécsi Helikon tagjai közé s egy budapesti hetilap ezzel kapcsolatos megjegyzése felingerelte a *Korunk* akkor már Dienes László mellett jegyzett társszerkesztőjét, s nem ok nélkül, mert egy már előzőleg lezajlott sajtóvitában Gaál éppen Markovits Rodion könyvsikerének elhallgatását rötta fel az *Erdélyi Helikon*nak. Ilyen előzmények után érthető a helikonisták közé átkerült fró számonkérése: „... a magyar haladó értelmiség vonalán egy íróval megint kevesebb. Tegyük hozzá: egy olyan íróval, aki függetlensége során súllyal tiltakozhatott volna: tiltakozva például az ellen, hogy világnézeteket egyeztessenek a romantika és az előfizetői propaganda síkján. Tiltakozva és irodalmi megállás, a ragacsos regényüzem, a kortársi némaság és esztéta passzivitás ellen, amik végső soron negyven író szerelnek le az időről, az írói kötelességekről, őszinteségekről és célkitűzésekről.“ Erre tört ki a vulkán: Kós Károly nem kímélte a különben válaszában névvel meg nem nevezett cikkíró. Ha ez a mérges válasz csak a szóban forgó esetre vonatkozott volna, méltán elhagyhatnók a felfedezést. Igen ám, de a Markovits-afféren túl most már maga a *Korunk* vált problematikussá. Kós belelapozva a kérdést felvető *Korunk*-számba, rá-

pirít arra a valóságra, hogy a szemle „pontosan 95 százalékát nem magyar szerzők és 99 százalékban nem erdélyi magyar, de 85 százalékban németországi német és 10 százalék egyéb külföldi anyag tölti meg“. Felröppen a kihívó kérdés: „miért az istenszerelméért jelentetik meg ezt a művelt nyugati szemlét magyar nyelven és pont Erdélyben?“ Na, erre aztán kitört a másik vulkán is. *Miért jelenik meg a Korunk?* című írásában Gaál a gorombaságokban sem maradt adós, de maradjunk itt is az elvi résznél. A *Korunk* oldaláról a helikonisták vidékies elszigetelődése az ellenvád: „Mindenféle nemzeti és kisebbségi jelszavak gargarizálása mellett... megkísérelték elzárni az erdélyi közönségtől mindazt, ami az összehasonlítás lehetőségét adná, s elindítottak egy mesterséges, a szabad európai levegőtől óvatosan féltett üvegházi irodalmat, a sok selejtes között néhány biztatóbb értékkel. Am ez utóbbiak elől a fejlődés lehetőségét már eleve elapasztotta a mesterséges elzárkózás, holott az élet egészében Európa és Ázsia és Amerika él, eleven vérkeringésben cseréli ki az értékeit és termékenyíti meg egymást.“ A szűk regionalizmussal szemben ezek szerint a *Korunk* biztosít „az erdélyi irodalompolitikusok kábító zavarában egy kis európai levegőt és távlatot“.

A két szerkesztő egymásbarobbanásának nemcsak jó adag előzménye, hanem mély háttere is van, s hogy nyomon követhessük a következményeket, ezekkel az idő- és térbeli körülményekkel kell előbb szembenéznünk.

A személyi vita ugyanis egy másik, elvszerűbb vitát keresztezett vagy szélesített ki, de még ezt a vitát az „erdélyi gondolat“-ról is megelőzte egy és más. Kezdjük legelől a frontalakulás folyamatának történetét. Ne felejtkezzünk meg például arról, hogy Gaál Gábor, akit haragjában Kós valamivel később olyannyira lebecsül, eredetileg maga is fellép az újonnan induló *Erdélyi Helikon* hasábjain. Két részből álló cikke, az *Erdélyi színház* (*Erdélyi Helikon*, 1928. 1. és 3.) nem szerepel a *Válogatott írások* kötetében, holott a kezdeti bekapcsolódás az új folyóiratba egyáltalán nem járt a szerző eredendő állásfoglalásának elhallgatásával. Hiszen éppen ezért áll előtte a figyelmeztető szerkesztői fejjegyzet: „Ez a cikk nem mindenben a szerkesztőség álláspontjának a kifejezője. Mégis teret adunk neki, mert szigorúságukban is tiszta meggyőződésű megállapításai Erdély szellemi életének egyik komoly válságára hívják fel a figyelmet.“ A cikk a kolozsvári magyar színház elületiesedett műsorpolitikáját támadja, a felelőtlen sznobságot, a honi felelősség és eredetiség nélkül való átlagdivatosdit, leszögezve: „Egy Színháznak, a kolozsvárinak mégis önálló műsorral, azaz önálló műsorpolitikával kell dolgoznia s erdélyi színpadművészeti centrummá válnia; önálló és eredeti, idevaló és az itteni közönség ízlését tápláló és nevelő eszményekkel és vággyal“. Sem ez az írás, sem az *Erdélyi Helikon* megjelenését üdvözlő *Új folyóirat Erdélyben* (*Korunk*, 1928. 7—8.), mely már újraközlésből is ismeretes, nem hagy kétséget afelől, hogy Gaál Gábor nem az erdélyiség ellenfele, legfeljebb egy erdélyi illuzionizmusa, s a tétele világos: „Itt mindenféle anarchikus absztrakciókról beszélnek, amihez Önnek semmi köze. Itt anketeket folytatnak mindenféle tévedésekről. Mintha tulajdonképpen nem is arról volna szó, hogy tessék már végre megcsinálni *szellemi és szociális valósága szerint* azt az erdélyi irodalmat“ (kiemelés tőle).

Gaál Gábor nemcsak az *Erdélyi Helikon* hasábjain s nemcsak a színháztól kérte számon az „itteni új és eredeti feladatok“ megmunkálását, hanem saját lapjában is a valóságot, a valóság felfedezését és vállalását, a valóság őszinte megjelenítését hirdette meg. Ebben az értelemben száll szembe Kuncz Aladár *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című tanulmányával, amely az Erdélyi Szépművészeti Céh könyvkiadói kalendáriumában látott napvilágot. A vitacikk *Az „erdélyi gondolat“ tartalma és terjedelme* cím alatt (Korunk, 1928. 12.) arra a következtetésre mutat rá, hogy az *Erdélyi Helikon* Kisbán Miklós, Áprily Lajos és Kós Károly mellett oly céltudatos ideológusa milyen abszurd módon siklott át nemcsak Markovits Rodion világsíkeret aratott könyvében, hanem a meghirdetett „bölc és eszes kiegyensúlyozás“ elvével ellentétben még csak „egy ékezetnyi terjedelemben sem“ említett meg egy akkorra már harmadik évfolyamában virágzó erdélyi magyar folyóiratot. Itt sem helyezi magát kívül az erdélyi hivatáson Gaál, hanem éppen ellenkezőleg, az Apáczai Csere Jánosra mint az erdélyi gondolat nagy reprezentánsára hivatkozó Kuncz szemébe mondja: „... azt azonban nem veszi észre, hogy az a bizonyos folyóirat (mért titkoljuk, hogy a *Korunk!*) épp ennek az Apáczai Csere-féle funkciónak a valóra váltásából él, amikor... az idő világító tornyait nézi s a kor Descarteseit szólaltatja meg — magyar nyelven itt, erdélyi földön, azokkal, akik erre az Apáczai Csere János korában is hálátlan feladatra vállalkoznak...“ Nos, Kós Károly igazán ismerhette mindezeket a fejtegetéseket, s amikor a Markovits-ügyben golyóváltásra kerül sor, pontosan oda lő, ahol Gaál Gábor a legsebezhetőbb: felhasználva a rést, mely valóság-hirdető hivatásvállalása és saját lapjának akkori állapota közt még fennáll. Amit a vitafélről mond, pillanatnyi elfogultság, de amit a lapról megállapít, hosszabb távra igazság volt, és még jó ideig az is maradt. A *Korunk* egy világot közvetített, de ebben a szakaszában még adós a honi valósággal.

Igaz, Gaál Gábor is céloz a háttérre, amikor a maga részéről is ellentmondást mutat ki Kós Károly eredeti személyisége és az *Erdélyi Helikon* szintje-kerete között. A *Korunk* létjogát védve arra tér rá, hogy a csak-művészire esküdő lap élén Kós Károly mennyire világnézet-ellenes, saját kijelentése szerint nem is értve, mit jelent itt ama „világnézet“, majd tovább fűzi gondolatmenetét, s odavágja: „Pedig nem kellett volna messzire mennie, elég lett volna pár évre visszalapozni egy Kós Károly nevű erdélyi népvészér életébe, ahol a világnézetnek némi nyomaira lehetett volna még találni. De úgylátszik az alkalmazkodás puha spongyája egészen kitörölte Kós Károly emlékezetéből azt a korszakot, amikor ő még világnézeti alapon politizált s világnézeti alapon nem akarta engedni, hogy az erdélyi mágnások felfalják az erdélyi magyar szegényparasztot.“ És itt valljuk csak be, hogy egyik félnek sem volt igaza, s mindkettőnek mégis igaza volt. Már úgy értem: sem Kós, sem Gaál nem volt azonos lapjával és hátterével, s így ütközésük személyi volta tulajdonképpen értelmetlen és felesleges. Viszont, ami helyzetüket, körülményeiket, ama háttereket illeti, mindketten telibe találtak, mert sem az *Erdélyi Helikon* nem volt benne a népelet valóságában, sem a *Korunk* nem érett még oda, hogy a Gaál vallotta programnak példája legyen. Ez az igazság.

1. KALOTASZEGI
MADÁRLEÁNY

2. KÓS KÁROLY:
GYILKOS-TÓI
NYARALÓ-SZA-
NATÓRIUM
(1932)

Kós Károly 1921-es proklamációja, a *Kiáltó Szó*, valóban politikai tett volt, népi erőket szólítva harcra a nemzetiségi jogokért és a román néppel való demokratikus együttélésért; folytatása a Magyar Néppárt a maga kalotaszegi zászlóbontásával. S ha az úri fortélynak sikerült is a művészt és író, építész-mérnököt és szerkesztőt újra meg újra a maga munkaterületére visszaszorítania (gondoljunk az 1924-es brassói ellenzéki fellépés leverésére a magyarpárti közgyűlésen, majd az 1927-es reformmozgalom szétbomlására), az irodalom-szervező mégis csak divatba hozta a hazai magyar könyvet, s amivel ő járult hozzá a művészethez és irodalomhoz, az helytállást erősített „itt és most” a konzervatív-akadémikus reakcióval szemben. Hagyományhívása Budai Nagy Antal és Dózsa Györgyöt szólítja elő a múltból, transzilvanizmusáért Ravasz László és Kristóf György ósdi nacionalizmusával, majd a Katholikus Akadémia egységbontóival vívja a maga csatáját, s ha szembe is fordul nem egy haladó új nemzedéki kísérlettel, az ő fenntartásai mindenkor a különb felkészülést, a megalapozottabb honiságot követelték ki vita-feleitől. Tulajdonképpen ez történt a Gaál Gáborral való szerencsétlen összekoccanás esetében is. Gaál jól megalapozott, filozófiailag, társadalomtudományilag és esztétikailag elmélyített irodalompolitikája idővel fölébe kerülhetett a ködös transzilvanista esztétikának, de csak azon módon, ahogy lapja — ne tagadjuk, mert a valóság megcáfol — a Kós Károly megrovásában szereplő világpolgári absztrakción túljutott, s maga valósította meg mindazt, amit szerkesztője mástól kért számon.

Különben már Gaál és Kuncz fellobbanó vitája során akadt közvetítő hang is. Szentimrei Jenő *Ama bizonyos erdélyi gondolat* cím alatt (Erdélyi Helikon, 1929. 1.) — s ezt az írást szívesen közöltük újra az 1968-as *Sablon helyett csillag* publicisztikai gyűjteményben — személyi bevetéssel érvelt a két folyóirat közös hivatása mellett, hivatkozva a *Nyugat* és a *Huszadik Század* valamikori páros ragyogására. Olvassuk csak: „Úgy érzem, hogy éppen az én helyzetem — paraszti nyelven: két közön állásom — fog itt szemléltető és megvilágító erővel hatni a vitában, amely nézetem szerint már kiinduló pontjában lesiklott az objektivitás alapjáról. Úgy érzem: csak az *egyoldalúan megfogalmazott* és nem szerencsésen demonstrált erdélyi gondolattól a *kevésbé egyoldalúan megfogalmazott* erdélyi gondolathoz kellene fellebbezni s nyomban kitűnne, hogy a Korunk és az Erdélyi Helikon nem egymással elmentett, de *egymást kiegészítő* kultúrmunkát folytatnak. Különben önmagammal szemben nem tudnám igazoltnak látni a szimultán munkát, melyet a két folyóiratban egyformán szívesen vállaltam és vállalok...” Sajnos, hasonló közvetítés nem folytatódott, s mire újra kifakadtak az ellentétek, a személyeskedésig mélyülő szakadékot senki sem hidalta át. Pedig milyen könnyű lett volna — ha nem is az egyre élesebben polarizálódó két lap, de legalább Kós és Gaál személye közt — a jóval később nyilvánvalóvá vált párhuzamosságot már akkor megtalálni. Avagy nem hasonló-e az erdélyi színház korszerű eredetiségét követelő Gaál-állásfoglaláshoz ama Kós-féle program, mely a *Modern architektúra — stílustalanság?* (Erdélyi Helikon, 1928. 8.) konklúzióiban honi cselekvést sürget, hogy „népünk, mely a régi művészeti hagyományait már megtalálhatatlanul elveszítette, egyrészt bekapcsolódjék abba az új életfolyamatba, mely a haladást, a nyugatot, a termelést, az új, a hozzám,

a mai emberhez szabott művészetet jelenti, de másrészt úgy kapcsolódik bele abba, hogy ebben az új művészetben bennefoglaltassék népünk sajátos gondolkozása, különvaló életlátása, múltjának, sorsának minden értékes öröksége...“

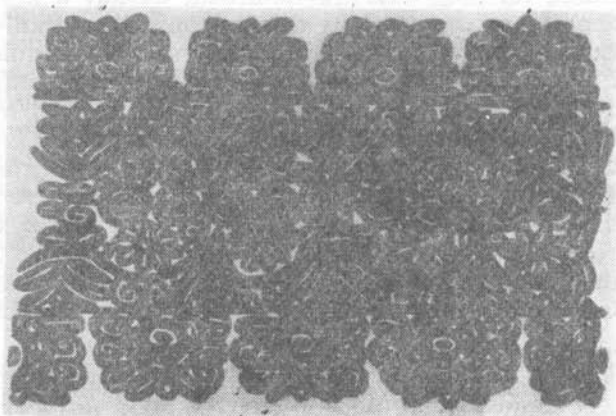
Gaál Gábor „kozmpolita“ képe akkor is hamis, ha saját lapjának egy bizonyos időszaka nyomán saját szerkesztő- és munkatársai próbáltak róla ilyen benyomást rögzíteni, avagy ha éppenséggel vitabeli ellenfelei alakítottak ki róla ilyen véleményt. Nemegyszer kimutattuk már (és még meg kell ismételnünk egynéhányszor), hogy a Romániába emigránsként érkező Gaál éppen valóságkereső és valóságélemző beállítottságánál, történelmi materialista következetességénél fogva törekedett gyökérverésre „itt és most“, s a világpolgári elvontságoktól állott legtávolabb. Erdélyben élve, itt lapot szerkesztve, nem tagadta meg a vidéket, hanem azonosította magát a környezettel, annak népével, sorsával, múltjával és jelenével, a benne rejlő lehetőségekkel, a konkrét jövővívással. Éppen csak, hogy mindezt nem kiragadva és önmagában, hanem szélesebb betájolással, általánosabb összviszonylatokban képzelte el és hirdette. Hatalmas mennyiségű publicisztikai tevékenységében és szerkesztői munkálatai során egyaránt igazolódik ez, s így mi sem természetesebb, mint az a tény, hogy Erdélyt, tevékenységének közvetlen hatékonysági terepét — olvasóinak szülőföldjét — sohasem tagadta meg. A transzilvanizmus szigorú bírálója s kellő időben a romániaiság realizmusát szólaltatja meg, de nem Erdély nélkül, hanem éppenséggel Erdélyen át és Erdélyben, ahol a hazai magyarság a román nép életébe századok óta kapcsolódik. Ezért nevetséges minden olyan kísérlet, mely mereven sarkítja Gaált és a transzilvanizmust ahelyett, hogy Gaállal együtt az erdélyi mivolt valóságtudatának megőrzésével, sőt annak alapján fogadná el a romániaiság korszerű helyzetfelismerését. Hiszen Gaál a transzilvanistákat nem Erdély-szeretetük miatt bírálja, hanem ellenkezőleg, tőlük a mítoszok, a varázslatos képletek és formajátékok helyett erdélyi valóságtartalmat követel. „A Helikon él és él Erdély, de él a világ is. Minden csöpp egész beletartozik egy nagyobbba...“ — hirdeti már 1927 februárjában az *Erről van szó* című röpiratban, s nem más az álláspontja a következő évek során sem. Ugyanabban a *Korunk*-számban, ahol Kós Károly támadására válaszol, jelent meg *Gyávák-e az erdélyi írók?* című vitacikke is, ahol a fiatal Kacsó Sándor „erdélyi“ számonkéréseit „a mai erdélyi élet“ megmutatásának követelésére érti, s a megtévesztő történelmi kosztümökkel ellentétben leszögezi: „az író kötelessége megírni azt, ami napjaiban megírni való és kikövetelni történelmi időterétől és időkörnyezetétől mindazt, ami kikövetelni való“ (kiemelés tőle). A történelmi időtér és időkörnyezet megfogalmazása, és irodalompolitikai tudomásulvétele nem Kós Károly törvénye ellen szól, hanem annak tényleges betöltésére hív fel, mégha ezt maga Kós nem is ismerte fel.

A *Korunk* akkori állapota egyáltalán nem hitelesítette még mindazt, amit Gaál Gábor saját lényege, eszméi, célja szerint korától és környezetétől kikövetelt. A *Korunk*-kutatás ismeri már a gyötrelmes, végtelen türelmet igénylő, áldozatos utat, melyen egy liberális magazin-ként induló intellektuális kaszt-orgánium a romániai magyar dolgozók feltörekvésének szolgálatába álló értelmiség szellemi kiforrásának fele-

lős góciává fejlődhetett. Gaál Gábor addig kérte-követelte a valóság-irodalmat, míg jelentkezett mellette és körülötte mindaz, ami szociográfiában és társadalmelemzésben, tájrajzban és népkutatásban, nemzetiségi tudatformálásban és román—magyar érintkezésben, a tudományos és szépirodalmi műfajok skáláján valóságot igazolt s benne valóságos történelmi tényezőként sorsot vállalt. A *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* évfolyamaiban négy folytatásként megjelent *Korunk-kismonográfiában* (1964, 1968, 1970, 1973) adatok százaival mutattam ki, hogy Gaál Gábor szerkesztőségi jogkörének kiszélesedésével s a „lebegő értelmiségi“ elkötelezett értelmiségire való következetes fölváltásával (ami munkatársak és olvasók részleges fölcserélésével is járt) már a harmincas évek derekára új *Korunk* alakult ki, s a romániai valóságban gyökeret verő, népfronti kibontakozásában az erdélyi magyarság egyetemes kérdéseire s így a román néppel közös feladatokra figyelő, militáns *Korunktól* már semmi sem áll távolabb, mint az anacionális elvontság hasbeszéde. Amit Kós a lap 1929. 9. számáról még oly rámenősen megírhatott, az öt-hat év múlva már erről a lapról el sem mondható. Gaál Gábor eredendő céliránya átütött a szerkesztésen, a belső százalékarányok megfordultak a honi feladatok javára. Természetesen fel nem adva azt a tudományos világnézetet és egyetemes látóhatárt, mely a *Korunkot* képessé tette a tényleges történelmi erők helyi felismerésére s a kellő nemzetközi összehasonlításokra, az antifaszizmus harcos emberiségének konkrétan kolozsvári, erdélyi, romániai, dunavölgyi, kelet-európai megszólaltatására.

Ennek a ténynek a felméréséhez azonban nem ártott betekinteni Kós Károly 1929-es bírálatába.

Bizonyára nem véletlen, hanem a kezdettől adott benső konkordanciák következménye Gaál Gábor és Kós Károly már az antifaszista népfronti szakaszban kiérlelődő barátsága, s még inkább az a termékeny együttműködés, mely a *Korunk* szemléletét igazoló 1944-es nagy történelmi események után a két jeles gondolkodó, népharcos, irodalompolitikus, értelmiségi hős viszonyát jellemezte. Koruk és környezetük fogyatékoságain és visszasságain túljutva éppen személyiségük alapegyeztésénél fogva kellett és lehetett végre találkozniok, s mai szocialista tudatunkban már együtt is maradnak.

Kalotaszegi párnacsup
(B. Kőrössy Ibolya rajza)